

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

Sen hon lämnat Riga och slagit sig ner i Köpenhamn ställde hon sig lojalt under Brandes kommando. Victoria Benedictsson misstänkte som hennes dagbok visar Laura Marholm för att vara en av dennes tidigare älskarinnor. De båda kvinnorna umgicks i Paris våren 1887 och några månader före Benedictssons död träffades de på nytt i Köpenhamn. I brev till Jonas Lie som hon anförtrorde sig åt med en påfallande öppenhet, talar Marholm om hur hennes syn på Victoria Benedictsson hade förändrats efter dennas självmord: »Nu voxede hendes Skikkelse frem med hendes Væsens kraftige Linier – alt det Smaalige forsvand – hun havde magtet att dø – en skrækkelig, lidenskabelig, en Selvødelæggelsens Død – men en modig Daad.»

När Fadren uppfördes i Köpenhamn på hösten 1887 betecknade Marholm Strindberg i en tysk tidning som en kvinnohatets diktare och förklarade att hans »fysionomi i pjäsen» var ett geni på gränsen till galenskap. Strindberg fattade humör och Brandes hjälpte Laura Marholm att utforma ett tillrättalagande i Politiken. »Jeg hører til hans Beundrere om end ikke til hans blinde eller ukritiske», förklarade hon.

I sin pjäs Karla Bühring skulle Marholm i titelrollen ge ett porträtt av Victoria Benedictsson. Hon inneslöt vidare förutom Brandes sig själv och Ola Hansson i stycket och hon gjorde gällande att Karla Bührings olycka i grunden var att hon inte mött den rätte, så som Marholm menade att hon själv gjort i och med sitt äktenskap med Ola Hansson. Som kulturskribent och översättare skaffade Marholm sig snart nog ett namn. »Jeg er skabt til den friske freidige Kamp, til at yde Hjelp og modtage Venskab og jeg staaer ganske ene», reflekterar Laura Marholm i brev till Lie kort före sitt första möte med Ola Hansson. »Man er ju Kvinde, man maa være noget for Andre, for at føle Livet helt.»

De båda makarna bosatte sig på nyåret 1890 i Berlin där de fick en mångfald litterära kontakter. Hansson dissekerade »tidens kvinnor» och Marholm gav sig i kast med »kvinnotyper» i den skandinaviska diktningen, Noratypen med flera. Hon attackerade Björnson för att han med Svavatypen hade degraderat erotikerna i stället för att se den som livets centrala element. Hon blev själv mor hösten 1890 och makarna levde ett av allt att döma harmoniskt familjeliv.

Marholm och Ola Hansson blev medlemmar av Friedrichshagenkretsen, denna bohemiska litterära gruppering. Adolf Paul har omvittnat: »Man hade sagt mig att hon var ful som stryk. Men huru ofta jag än var samman med henne hann jag aldrig se efter, så sprudlande munter och spirituellt var hon i sin konversation.» Hon publicerade sig flitigt i tyskspråkiga tidskrifter och tidningar och hon trädde i rampljuset genom sina båda böcker *Das Buch der Frauen* och *Wir Frauen und unsere Dichter* (1985–96). Hon hävdade helt sonika att den kvinnliga driften var starkare än den kvinnliga tankeförmågan och att den moderna kvinnorörelsen förbisåg att först mannen gjorde kvinnan till kvinna. Marholms frispråkighet i fråga om kvinnlig sexualitet väckte Havelock Ellis, den anglosaxiska sexologens intresse och hon betraktades

överhuvud som en internationell expert på detta Gebiet. Med denna resonans för sina teser tog Laura Marholm på nytt upp sin litterära verksamhet. En roman som *Frau Lilly als Jungfrau*, *Gattin* och *Mutter* företer en verklighetssyn beträffande äktenskapliga realiteter som var en nyeroövning i hennes författarskap, betonar Brantley.

Moderskapet trädde alltså i förgrunden i Marholms förkunnelse men nu tog Ellen Key loven av hennes missionerande med en skrift som *Missbrukad kvinnokraft*. Andra omständigheter bidrog också till att Marholm tvangs göra sin sorti från det offentliga livet. Att de båda makarna gick över till katolicismen låg visserligen i tiden, men Laura Marholms psykiska hälsa bröts ner. Ingvar Holm har i sin doktorsavhandling *Ola Hansson*. En studie i åttitalersromantik uppehållit sig vid de båda makarnas folie à deux och Susan Brantley belyser ytterligare det bedrövliga skedet.

Som skribent skulle Marholm återkomma med en rad artiklar i *Folkets dagblad*, *Politiken* och *Stormklockan* 1919. Hon attackerade nu »de borgerliga filosofernas lurendrejerier» och besjög den ryska revolutionen. Hon menade att kvinnorna hade kunnat förhindra kriget, »om de hållit ihop utan åtskillnad på klass och ras», och hon framhöll också hur kvinnorna under krigsåren hade visat sin förmåga att överta männens arbete. Susan Brantley uppmärksammar likaså ett manuskript från 1918 rörande kvinnornas rösträtt i hennes litterära kvarlåtenskap och där det heter: »Und soweit Menschen zurückdenken können, ist das Weib mit Argwohn betrachtet, niedergehalten, gefürchtet, unterworfen worden.» Ett radikalt åsiktsbyte sannerligen och en deklaration av en stridbar feminist.

Ola Hansson avled i Turkiet hösten 1925, Laura Marholm åter dog på en kurort utanför Riga tre år senare. Först då han låg död, berättar hon, fattade hon att han inte längre gick, var i rummet, kom hem, satt dagen lång på samma plats och skrev och läste. Dessa tafatta rader vittnar om att makarnas sammanhållning varat livet ut genom alla påfrestningar.

Ulf Wittrock

Mary Kay Norseng: *Dagny Juel. Kvinnen og myten*. Oversatt av Hanne Bramness. Gyldendal Norsk Forlag 1992.

Dagny Juel, femme fatale och centralgestalt i Zum schwarzen Ferkel-kretsen, var också författare och kulturförmedlare. På 1970-talet uppdagade två norska forskare, Selberg och Nag, okända verk av henne och fick dem utgivna. Det rör sig om en novell, flera skådespel och en diktykel. Novellen, »Rediviva», påträffades på Munch-museet, de övriga texterna befanns Dagny Juels dotter Iwa Dahlin inneha. När nu en amerikansk litteraturforskare, Mary Kay Norseng som undervisar i skandinavisk litteratur på University of California, ger ut boken *Dagny* (University of Washington Press 1992), därjämte publicerad i norsk

översättning, har det skett i syfte »å revurdere Dagnys intellektuelle bidrag», som hon säger i inledningen. I *Norsk Kvindelitteraturhistorie* (Bind 1. 1600–1900) har Norseng bidragit med studien »Eros og Æere. Problemdiktning og sjeledrame rundt århundreskiftet», där Dagny Juel hör till de författare som fokuseras. Norseng har också tidigare gett ut boken *Sigbjørn Obstfelder* (Twayne Publishers 1982).

Ewa Kossaks »Irrande stjärna. Berättelsen om den legendariska Dagny Juel» (1978) var en förkortad översättning av det polska originalet (1973). Kossak ger en livfull och fångslande skildring av Dagny Juels brokiga och tragiska livsöde. Norseng förhåller sig emellertid skeptisk till åtskilliga rön i tidigare Dagny Juel-forskning, Ewa Kossaks och andras. Hon säger sig ha gått igenom de sensationspräglade källorna i ett försök att skilja fakta från fiktion, en som hon visserligen medger nära nog omöjlig uppgift. Hon vågar inte blankt avvisa »at Dagny og Munch var elskere», »men om de vore det, står det verklig respekt av at de greide å bevare et så godt vennskap». I en intervju för Kristiania Dagsavis hyllade Munch Dagny Juels minne på detta vis: »Rank og fri gik hun imellem os, opmuntrende og stundom trøstende, som kun en Kvinde kan gjøre det, og hele hendes Apparition havde en ganske egen beroligende og samtidig inspirerende Virkning. Det var som om hendes blonde Nærhed gav nye Impulser, nye Ideer og Skabertrangene, der var slumret ind, vågnet påny.»

Det var förfärligt att hennes liv skulle få ett sådant slut och att pressen nu fann sin lust i att besmutsa hennes minne, skrev Dagnys syster Ragnhild i ett tackbrev till Edvard Munch. »Du er den eneste som har sagt noget godt om hende, og jeg kan aldrig være dig nok taknemmelig.» Dagny Juel dog 33 år gammal 5 juni 1901 i ett hotellrum i Tbilisi i Georgien. Det var inte svartsjuka som drev den unge Emeryk till gärningen, menar Norseng, utan en tvångstanke om vad en »kvinna» var, en konsekvens av det slags filosofi som hennes man stod för och det sexuella hat som präglade dennes förvirrade tänkande. Emeryk lämnade efter sig flera avskedsbrev – han sköt också sig själv – och ett av dessa var riktat till Dagnys son Zenon (»Hon var inte av denna världen», heter det här, »hon framstod som en inkarnation av det absoluta», »hon var Gud»), ett annat till Stach Przybyszewski (»Jag har gjort det du borde ha gjort», »Stach, jag har dödat henne för hennes egen skull»).

Norseng har skrivit sin bok i bästa samförstånd med Ewa Kossak. »Ewa sa at arbeidet hun gjorde med sin bok om Dagny, hadde forandret hendes liv. Hun spådde at arbeidet med denne boken ville forandre mitt. Hun fik rett, og jeg vil takke hende for at hun så seg selv i meg.» Norseng prøvar nya infallsvinklar, nya perspektiv. Hon har fått tillgång till familjebrev som tillföll ny kunskap om Dagny Juels far, mor och systrar, liksom om deras relationer till den alltmer äventyrliga Dagny. »Selvom hun ble en av de mest feirede kvinner mot århundredets slutt, forble hun også i mangt og meget et barn. Stach, men også ironisk nok foreldrene, var hennes allierte å oppretteholde denne rollen.» Modern, Minda Blehr Juel, förmanade henne ofta i sina brev: »Jeg er alltid så ængs-

telig for Dig.» Båda föräldrarna uppmuntrade sina döttrar att bli konstnärer men modern skulle också komma att förhålla Dagny att det var den egna familjen, man och barn, hon hade att sätta i främsta rummet. Modern och systrarna stöttade Stach då Dagny gick ifrån honom 1900, »på nyårsdagen» som det heter i ett brev från Dagnys make till Ragnhild. »Selv var Stach en sjarlatan, en åndfull sjarmør og en løgner. Han vant hjertene, men merkelig nok, også fortroligheden til alle kvinderne i familien.»

Det var således helt motsatta roller som Dagny hade att spela. Hon personifierade myten om den moderna kvinnan, intellektuell och sexuellt frigjord. Men det är andras vittnesbörd som har fått ge bilden av henne; hennes egna få bevarade brev säger inte mycket. Norseng låter i kapitlet Myten en kör av röster spela upp; »sterk ensidighed skabte et nett av ofte motstridende opfattninger.» Ängeln och demonen var vad många med Edvard Munch tog fasta på. Håller man sig till realiteter som Dagnys och hennes mans livsföring och resor är man väl underrättad, deras bohemiska tillvaro med Dagnys föräldrahem som en replipunkt. Sitt slutliga uppbrott från Stanislaw Przybyszewski gjorde Dagny i april 1901, då hon tillsammans med Emeryk och sin son anträdde den långa resan till Tbilisi.

Norseng framhåller hur Dagny verkade som sin mans impressario; tillsammans var de pådrivare bakom tidskriften Pan. Det var de åren han levde samman med Dagny som Stach var verkligt produktiv. Hennes egen bevarade litterära produktion har tillkommit under samma tidrymd. Norseng erinrar i anknytning till Gilbert & Gubar: *The Madwoman in the Attic*, om hur manlig sexualitet betraktades som essensen i den litterära förmågan och om hur en kvinna som framträdde med egna litterära anspråk framstod som en inträngare på ett manligt territorium. Som en kvinna som kände hela djupet i hans kreativa kraft tecknade Stach Dagny. Själv var hon ambivalent i förhållande till sitt skrivarbete; »hun ble ikke mindre ambivalent ettersom årene gik, selv om hun opnådde en viss suksess.» Hon var, konstaterar Norseng också, ett offer för könsdiskriminerande hållningar medan hon levde och hon har varit offer av samma slag bland forskarna som bestämt hennes eftermäle.

Tiden är inne, förklarar Norseng, för att göra Dagny Juel rättvisa som författare. Hon var en nyskapande dramatiker, som i huvudrollerna i sina pjäser ställde fram kvinnor som trotsade sexuella tabun och begick förbrytelser. Hennes dramatik är experimentell och antirealistisk och arbetar med en mörk och bildrik expressionism. När kvinnorna i hennes dramer bryter sig ut låter Dagny Juel dem emellertid genomgående drabbas av ångest, galenskap, depression och utstötning. »De tør være kvinder, tør ta sin plass som de første 'freudianske' kvinner, og tør ta avkalk på uskyldsmysten, som holder dem fanget i en rolle uten makt. Straffen er enorm.» (Citerat från *Norsk Kvindelitteraturhistorie*, I, s. 243.) Norseng polemiserar mot Ole Michael Solberg som givit ut *Synden* og andre skuespil (1978) och som mer ser Dagny Juel som något av en eftersägerska till sin man i sitt litterära skapande.

Ulf Witrock